

ISSN: 2014-2846

L'UPDIR

REVISTA DE FOLKLORE

Núm. 35 Març de 2013

www.cercle-v.org

Revinguts zoomorfes a Escandinàvia

Recentment la revista britànica *Fortean Times* ha publicat un breu treball (Shuker 2013) sobre éssers folklòrics escandinaus l'origen dels quals són les ànimes de persones mortes. Es tracta d'entitats que mostren un grau de corporalitat similar al dels vampirs eslaus i que el contacte amb ells pot resultar tan perillós com en aquests darrers. Resulta interessant examinar aquestes manifestacions zoomorfes dels morts.

A Skåne i Blekinge, les dues províncies més meridionals de Suècia, una criatura esgarrifosa pul·lula durant l'època de Nadal¹. La seva presència no resulta gens amigable. Poc conegut fora d'Escandinàvia, el *gloso*, també conegut com a *galoppso* o *gluppsso* (truja galopant) té una aparença de porc, és una terrible bèstia preternatural.

Karl Shuker assenyala que el *gloso* –catalanitzat com *glossso*, a partir d'ara– és un «church grim», un esperit tutelar derivat de l'ànima d'una persona. Aquest tipus d'esperit que vigila pel benestar d'una comunitat o parròquia² són específics del folklore escandinau i britànic³, encara que la creença en els esperits tutelars és extremadament àmplia. A Suècia es considera el *kyrkogrim*⁴ l'esperit d'un animal sacrificat pels primers cristians quan s'edificava una nova església (Kvideland; Sehmsdorf 1991: 247). A Gran Bretanya, Escandinàvia i algunes altres parts d'Europa, es creia que el primer home enterrat en un cementiri parroquial s'havia de protegir del diable. Per a protegir les ànimes d'aquesta pesada obligació, calia inhumar un gos completament negre en el costat nord del fossar, creant un esperit guardià per a protegir la comunitat (Tongue 1965: 108).

El *kyrkogrim* suec –anomenat *Kirkonväki* a Finlàndia– ocasionalment pot mostrar-se com un aparegut amb la pell pàl·lida. Es tracta dels esperits dels parroquians morts que ara vetllen pels vius. Sabine Baring-Gould *Notes on the folk-lore of the northern counties of England and the borders* assenyala que els primers fundadors d'esglésies cristianes acostumaven a enterrar un xai sota l'altar. Quan hom entrava en una

Portada: Recreació de David Digbeau del *glossso*, basat en un model de l'artista suec Richard Svensson.

església quan no hi havia servei podia veure un petit anyell saltant a través del cor per a ràpidament esvair-se. La seva aparició en el cementiri, especialment en el fosser, es considerava el presagi de la mort d'un infant.

El *kirkegrim* danès pren la forma d'una truja que habita el fossar. De manera similar el glosso suec també habita el cementiri parroquial, o bé algun turonet en algun terreny a tocar de l'església. Naturalment, les creences són més antigues, però es van adaptar als costums cristians.

Els infortunats que s'han trobat el glosso comparen aquesta terrible entitat a una enorme truja domèstica, generalment negra com el sutge, encara que de vegades se'ls descriu d'un blanc fantasmal, però amb una cadena d'espines o cerres afilades que li recorre l'esquena des del cap fins al final, un parell d'enormes ullals corbats cap a en fora, ulls que brillen vermell ardent; i la capacitat d'exhalar foc. El glosso mostra certa predilecció per devorar cadàvers frescos del fossar i per esmolar els seus ullals en les làpides, a més de deixar d'altres marques físiques el que posa de relleu que no es tracta d'un ésser intangible. Al glosso se'l pot trobar en qualsevol moment de l'any, però es creu que és d'allò més maligne durant la setmana que uneix Nadal i l'Any Nou. I no obstant això, és durant aquesta mateixa setmana en què també pot ser més beneficiós, sempre que es realitzi correctament un cert ritus màgic associat a ell. Si no és així, la persona que el realitza no viurà per veure l'arribada de l'Any Nou.

Segons la llegenda sueca, la vesprada de Nadal i la de Cap d'Any hom pot esbrinar què passarà durant l'any si és prou valent com per aguantar un assalt la irrupció del glosso. El ritual estipula que després que el sol s'hagi posat, s'han de visitar quatre esglésies diferents en quatre parròquies diferents, caminar al voltant de cada església en sentit levogir; i, finalment, bufar a través de l'ull del pany de la porta de cada església. Després de bufar a l'última església, si es mira atentament a través de l'ull del pany, es poden presenciar els esdeveniments més notables que l'esperen a un al nou any, corrent davant dels ulls en un flux ràpid d'imatges.

No obstant això, s'ha de pagar un alt preu per aquesta visió, la còlera dels glosso. Perquè de sobte apareix i empaita l'agosarat, llançant ràfegues calentes de foc mentre hom fuig de la seva cresta

d'esmolades cerres que el pot fer bocins. Afortunadament, però, si un és prou valent com per intentar la gesta, hi ha una manera en què aquesta bèstia terrible pot ser pacificada, girant-se i encarant-s'hi i, amb un braç estès, oferir-li un tros de pa. Si el glosso permet que se li doni el pa, llavors s'està fora de perill. En cas contrari, no hi ha salvació. En algunes variants d'aquesta llegenda, la visió dels futurs esdeveniments de l'Any Nou es pot obtenir mitjançant la confrontació amb el glosso en una cruïlla.

El glosso també és part d'un més prolongat i complex ritual màgic en què la persona que pren part té l'esperança de guanyar habilitats psíquiques. Aquest ritual de diverses etapes s'ha de dur a terme en diferents dates màgicament assenyalades, incloent la nit de Nadal. Així és com el folklorista suec Håkan Lindh ho va descriure:

«El ritual era una mena de recerca de la visió que empenia una persona que volia guanyar dons psíquics durant anys successius. Després d'un dejuni la persona sortia en absolut silenci en un passeig nocturn cap a llocs de poder, un cementiri parroquial, un rierol que corre cap al nord, un pou sacre, etc, i durant aquests passejos se li presenten proves. Una d'aquestes era el glosso i hom evitava el perill simplement mantenint les cames juntes i refusant mostrar por. Si ell ho feia, sortia sa i estalvi i guanyava una mica de poder màgic. El següent any es trobava alguna cosa més, un drac convertit en un pollastre, per exemple, Odin en un cavall, un grup d'agressius *vættir*⁶ i així successivament. Mentre el ritual continuava, la persona tenia visions de qui havia de morir a les diferents cases per les quals passava, qui cauria malalt i el que podia fer per curar aquestes malalties. L'individu també aconseguia eines màgiques materials durant aquests passejos, com ossos de morts, etc Aquest ritual va continuar realitzant-se fins fa uns 150 anys, i jo personalment conec uns pocs que ho han provat recentment» (Shuker, 2013: 56).

En algunes tradicions sueques, a més, el glosso freqüenta camins solitaris on s'han produït assassinats. Segons Håkan Lindh només a uns pocs quilòmetres al nord del seu poble natal a Halland, Escània hi ha una localitat on es va produir un assassinat durant un intent de robatori frustrat. En aquesta població i en el bosc proper s'haurien produït observacions del glosso.

Shuker esmenta la possibilitat que el glosso sigui un vestigi de

les primeres llegendes nòrdiques pertanyents a Gullinbursti⁶. En la mitologia escandinava és un verro de crim d'or—d'aquí el nom— forjat per un nan⁷ i que brilla en la foscor. També se'l coneix per Slidrugtanne «horribles ullals». Aquest és el senglar que tirava del carro del de Frey, déu de la fertilitat i del plaer. D'altra banda, a la província meridional de Blekinge hi ha una llegenda local que combina la tradició nòrdica amb el cristianisme, segons la qual cada any Sant Tomàs, armat amb una poderosa espasa, munta un glosso amansit durant la setmana de Nadal per alliberar la terra de les fatalment seductores donzelles-trol i altres éssers pagans malèvols, especialment durant la vigília de Sant Tomàs, el 21 de desembre.

A Escània hi ha un segon *grim*, anomenat *nattravnen* (corb nocturn). A Blekinge s'anomena *leharven*, sense que en aquest cas s'expliciti en el terme el sentit de nocturn. Segons Richard Svennson, un artista i aficionat a la zoologia fantàstica, aquesta criatura s'assembla a una bèstia alada, de color fosc, però sense plomatge i de vegades presentat com si tingués forma de pterodàctil.

A la nit, el *nattravnen* vola sobre el territori al qual està lligat com un grim. I si qualsevol penetra en el seu domini l'esperit tutelar no dubta a devorar-lo. Però aquesta no és l'única manera en què algú pot patir si veu aquesta entitat. Si se'l veu en vol passant per davant de la lluna, la il·luminació permet veure-li l'esquelet a través de la seva pell molt fina. Si això passa, l'observador és colpejat amb dolors agonitzants, cau greument malalt i vomita sang; de vegades fins i tot passant sang a la seva orina durant almenys una setmana. Així que s'ha d'evitar de totes totes la més mínima visió d'un *nattravnen*.

Segons Håkan, quan antigament una persona era assassinada i enterrada després en secret en una tomba oculta, s'havia d'introduir una estaca en el cadàver per evitar que el seu esperit venjatiu es materialitzés en una entitat sobrenatural. Un cop l'estaca de fusta quan l'estaca de fusta s'havia podrit, el seu esperit era alliberat, esdevenint un *nattravnen* que ràpidament açava el vol a la recerca de l'assassí.

En casos com aquest, el *nattravnen* no sempre assumia la forma d'un ocell o pterodàctil. De vegades, es convertia en un esquelet embolicat en una capa de color negre, o fins i tot un esquelet humà amb un parell de grans ales, que feia un fort soroll mentre volava per l'aire,

encara que el *nattravnen* era generalment invisible. Si una persona sentia que s'apropava, el seu únic recurs era estirar-se cap per avall a terra –on tradicionalment la *nattravnen* no poden aterrar– i esperar que aquesta obscena entitat passés de llarg, perquè si s'acostava massa infligiria la malaltia i, fins i tot, la mort.

Notes

¹ Els apareguts són essencialment hostes de l'hivern, especialment del període de dotze dies entre Nadal, Cap d'Any i reis (Lecouteux 2009: 144-145).

² L'església o assemblea, «*church*» en anglès.

³ Dels esperits tutelars britànics es diu que gaudeixen tocant sorollosament les campanes de les esglésies. Poden aparèixer en forma de terribles gossos negres; o bé, en forma de persona, petita, deforme i de pell fosca (Arrowsmith 2009: 53). Les narracions sobre gossos negres es recullen gairebé a tots els comptats d'Anglaterra i en alguns indrets d'Escòcia, Gal·les i les Illes del Canal. Un dels casos més famosos és el de Cabell de Dartmoor (Devon), un caçador que va vendre la seva ànima al diable. Quan va morir el 1677 aparegueren gossos negres al voltant de la seva càmera funerària. La llegenda diu que el caçador fantasmal viatja amb gossos negres. El relat va inspirar Arthur Conan Doyle per a escriure la cèlebre narració *The Hound of the Baskerville* (El gos dels Baskerville, 1901-1902) (Barber; Barber 1988: 3). Els «church grim» apareixen en algunes històries de ficció. A *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban* (Harry Potter i el pres d'Azkaban, 1999, Sybill Trelawney, l'encasament efectiva professora d'endevinació, associa les fulles de té de Potter amb el Grim, el qual identifica com un gos negre que ronda els cementiris parroquials (*churchyard*).

⁴ A Dinamarca aquesta figura s'anomena kirkegrim danès i a Finlàndia Kirkonväki.

⁵ En singular *vættr*. També anomenats *wights*, són esperits de la natura de l'antiga religió nòrdica.

⁶ Gyllenborste en suec i en islandès Gullinburste.

⁷ A la mitologia nòrdica i a les literatures occidentals els nans són

coneguts com a hàbils artesans i ferrers de notable fama. Els nans de la mitologia i de les creences normàniques no han de ser identificats per la seva mida, perquè poden presentar alçaries diferents, de vegades la dels propis humans, i, fins i tot, canviar de forma amb algun tipus de metamorfosi. Lecouteux (1997: pàssim), aportant indicis gens menyspreables, ha suggerit que en realitat l'origen dels nans són els mals morts que s'arrosseguen penosament pel món subterrani i amenacen la vida i la salut dels homes. Contràriament, els elfs serien els bons morts, que garanteixen la fertilitat i el manteniment del cicle de la vida; i, que atenyen el paradís. Quan retornen per visitar els seus descendents, ho fan en forma de genis tutelars.

Jordi Ardanuy

Referències

- Nancy Arrowsmith (1978). *A Field Guide to the Little People. A curious journey into de hidden realm of Elves, Hobgoblins and other not so mythical creatures*. London: Pan. Edició original de 1977.
- Sally Barber; Chips Barber (1988). *Dark and Dastardly Dartmoor*. Exeter: Obelisk Publications.
- Sabine Baring-Gould (1879). «[A man in Horbury has lately seen “the Padfootit”]». Nota a peu de pàgina a William Henderson, *Notes on the folk-lore of the northern counties of England and the borders*. London: Folk-lore Society; W. Satchell, Peyton and co, p. 274.
- Reimund Kvideland; Henning K. Sehmsdorf (1991). *Scandinavian Folk Belief and Legend*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Karl Shuker (2013). «Pigging out Christmas». *Fortean Times*, núm. 296 (gener), p. 55-57.
- Claude Lecouteux (1997). *Les Nains et les Elfes au Moyen-Age*. 2a ed. Paris: Imago.
- Claude Lecouteux (2009). *Fantômes et revenants au Moyen-Age*. 3a ed. Paris: Imago.
- Ruth Lyndell Tongue (1965). *Somerset Folklore*. London: Folk-Lore Society. (Country folklore series; 8).

El vampir de Jacobsdorf

Encara que és una història escassament coneguda fora dels territoris de parla alemanya, el cas de Jacobsdorf té un interès especial perquè les despulles d'un vampir històric del segle XVIII es van conservar fins ben entrat el segle XX. Les restes del suposat revingut s'haurien preservat des del moment de l'incident en el qual es va mutilar el cos, al voltant del 1750, fins l'any 1940.

Jacobsdorf és el nom alemany d'una petita població d'un 650 habitants anomenada actualment Zamarte, situada a la província de Sępólno, a la Pomerània, a la part nord-central de Polònia.

El primer testimoni del cas ens arriba d'un llibre de 1837 *Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens* (Narracions populars de Prússia Oriental, Lituània i Prússia Occidental). Dins del capítol *Els xuclasangs* es troba el següent text:

«A la Prússia Occidental, un membre de la família noble dels Wollschläger va morir a mitjan del segle passat. Alguns dels seus parents el van seguir ràpidament i de manera inesperada a la tomba sense que la causa de la mort estigués clara. Algú s'adonà que el difunt no perdia el seu color vermellós i es va convèncer de la seva naturalesa vampírica. Es va reunir la família i es va decidir que Joseph von Wollschläger hauria de decapitar el seu difunt oncle. En aquell temps Joseph, mort el 1820 a una edat avançada, com a director del districte encara era un home jove. Acompanyat per un frare del monestir dels franciscans de Jacobsdorf¹, cadascun amb una espelma, van baixar a la cripta on era inhumat el difunt².

Obren el taüt i en treuen el cos perquè el seu coll descansi sobre la vora del taüt. El moviment natural que el cap fa en bascular cap endarrera inspira tal terror en el frare que deixa caure el seu ciri i surt fugint. Encara que ara es troba sol, Joseph von Wollschläger no es desinfla i separa el cap del cos amb la destal que ha portat, però un intens raig de sang surt de manera que el darrer ciri s'apaga. En una foscor gairebé total, aconsegueix amb dificultat recollir

una mica de sang en un calze i torna a casa seva. L'acte destinat a preservar els seus li costa gairebé la vida: en efecte, poc després del seu retorn, va ser colpit d'una greu malaltia que el va tenir a la vora de la tomba durant més de sis mesos. Encara avui en dia es pot veure, a la cripta del claustre de Jacobsdorf, exactament a la cambra central on es troba el panteó dels Wollschläger, el cos amb el cap entre les cames» (Tettau; Temme 1837: 275-276).

La següent font documental, procedeix d'un article publicat l'any 1962 i signat per l'aficionat al folklore Leo Gerschke. Aquest autor explica que quan era jove va sentir un relat horripilant sobre el monstre

Vom Vampirglauben im alten Westpreußen

Von Leo Gerschke

Unweit der westpreußischen Kreisstadt K o n i t z liegt an der Bahnstrecke Berlin—Königsberg der kleine Bahnhof Firchau. Von dort aus sieht man hinter Waldesgrün den freundlichen Barockturm des altehrwürdigen Klosters Jacobsdorf. Das Kloster ist schon lange nicht mehr von Mönchen bewohnt, aber es ist noch gut erhalten. Unter der hübschen Klosterkirche, die im gleichen Stil wie die Konitzer Gymnasialkirche erbaut ist, befindet sich eine Gruft, wo bis in die jüngste Zeit in langen Reihen Särge standen, ehemalige Grundherren der Gegend, Freunde und Gönner des Hauses. Den Gründer des Klosters, den reichbegüterten Johann-Michael von Götzendorf-Grabowski, sah man in langem, hellrotem Moiré-Umhang, einen aufgehefteten Ordensstern auf der linken Brustseite.

Unwillkürlich aber wurde in der mittleren Grabkammer die Aufmerksamkeit auf einen Toten gelenkt, dessen Kopf zwischen den Beinen lag. Von diesem, im Volksmund als das „Uhüe va Jaubsdöp“ (Ungeheuer von

Götzendorf) bekannt, hörte ich in meiner Jugend von den alten Leuten

die folgende schaurige Geschichte: N

ich erst viel später — gesto

Zu nächtlicher St

geschi

Fragment de l'article de Leo Gerschke publicat en l'edició del *Westpreußen-Jahrbuch* de l'any 1962.

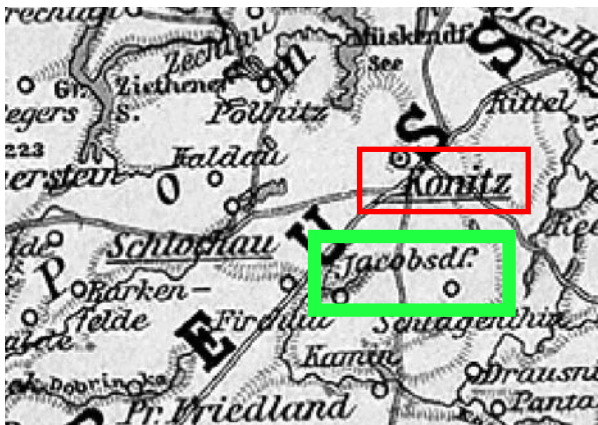
de Jacobsdorf (Uhüe va Jaubsdöp). Els vells de l'indret li contaren els següents fets: "Fa molt anys el mal rondava el monestir i una mà invisible colpejava les portes de la cripta que s'obrien i es tancaven. L'immens sant berrat que tenien els monjos començava a ulular i gemegar com si algú l'estigués maltractant, mentre semblava barallar-se. Aquets fets es van repetir durant dies. Per tant no hi havia dubtes, l'última persona enterrada era un revingut que no trobava descans en el taüt i a les nits lluitava contra un animal de sang calenta, el gran ca del monestir. Naturalment, havien d'acabar amb aquest inhòspit trànsit i, una nit, alguns homes coratjosos es van amagar equipats amb llanternes i pales esmolades. Va arribar la mitjanit i van escoltar el tenebrós soroll i, ben aviat, l'ulular del gos que tirava amb força de la seva cadena. Els homes van il·luminar l'escena i van tirar amb força de la trampa d'accés a la cripta. En el mateix instant van acabar els gemecs del gos que, alliberat per la força del seus lligams, es va precipitar a dins com una exhalació. Van entrar i veieren que el mort jeia

Esglesia de Zamarte a principis dels anys 50 del segle XX. Fotografia d'origen desconegut.

de costat en el taüt amb les mans plenes de pèl del gos. Li van tallar el cap amb les pales i un fil raig de sang va eixir súbitament. Després van col·locar-lo amb el cap bocaterros entre les cames. Des de llavors el mort va romandre en pau” (Gerschke, 1962: 89).

El propi Gerschke va veure l’any 1916 l’esquelet i el cap del suposat revingut que estava exposat en el panteó dels Wollschläger. Tanmateix, quan va tornar la primavera de 1940 a aquesta població polonesa, llavors un territori ocupat per Alemanya, amb la intenció de fer-hi una

A dalt: situació de Jacobsdorf -actualment Zamarte- dins de Polònia. A l'esquerra: fragment d'un mapa de la Pomerània de l'any 1905 on apareix Konitz i Jacobsdorf (abreujat).

fotografia, va descobrir amb esglai que feia només unes dues setmanes que s'havien enterrat les despulles. En paraules seves, «un patrimoni únic d'interès per a la recerca havia estat destruït» (Gerschke, 1962: 90).

Jaume Albiol
Lluïsa Romero
Jordi Ardanuy

Notes

¹ Existeixen diverses poblacions en territoris històrics de parla alemanya que responen al nom de Jacobsdorf. Ara bé, no hi ha cap dubte que es tracta de l'actual Zamarte, població propera a Chònice/Chojnice/Konitz. Pertany al districte de Gmina Cekcyn, a la província de Kujawsko-Pomorskie, L'investigador holandès Rob Brautigam va publicar informació sobre aquest cas a la segona meitat de l'any 2001 a *Shroudeater.com*, preguntant-se sobre la situació de Jacobsdorf. Però l'any 2003 va rebre un missatge de Regina Gerschke (Brautigam 2003), néta de Leo Gerschke que va estar en el llocs dels fets confirmant l'emplaçament. Brautigam també va rebre informació addicional sobre Gerschke i una còpia del mecanoscrit original, incloent les seves pròpies correccions i notes a mà.

² El monestir de l'ordre franciscana –anomenats bernats sovint encara avui a la zona– data de 1749. Després de la dissolució de l'ordre el 1826, l'església es va convertir en parròquia. Pertany a l'orde dels Carmelites Descalços des de 1994.

Referències

- Rob Brautigam (2003). «The Vampire of Jakobsdorf». *Shroudeater.com*. Disponible a <<http://www.shroudeater.com/cjakobsd.htm>>. Consulta 2 de febrer de 2013.
- Leo Gerschke (1962). «Vom Vampirglauben im alten Westpreußen.» *Westpreußen-Jahrbuch*, núm. 12, p. 89-94.
- Wilhelm Johann Albert Tettau; Jodocus Donatus Hubertus Temme (1837). *Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens*. Berlin: Nicolaischen Buchhandlung

L'impacte de l'ús de fonts documentals primàries en l'anàlisi bibliomètrica en humanitats: el cas del folklore

En l'àmbit de la bibliometria, les fonts documentals primàries són materials de primera mà relatius a un fenomen que es sotmet a investigació. Pot tractar-se d'escrits literaris, publicitat, fotografies, pel·lícules, documents administratius amb valor històric, etc. Per la seva banda, les fonts documentals secundàries són els estudis que comenten o analitzen les fonts primàries.

En les àrees d'humanitats i de vegades en les ciències socials hi ha una presència significativa de fonts documentals primàries, cosa que no passa en les disciplines més experimentals on les fonts primàries, més que documentals, són els propis esdeveniments, fenòmens físics o els comportaments humans.

L'ús (consum) de documents, siguin fonts primàries o secundàries, es pot mesurar a partir de l'anàlisi de les citacions que conté la producció científica constituïda per articles, actes de congressos, monografies, informes i d'altres tipus de documents.

Mentre que les fonts primàries poden ser analitzades i reanalitzades amb finalitat d'estudi molt de temps després de la seva creació, la utilitat –i per tant l'ús– de les fonts secundàries com a documents científics està relacionada amb la seva antiguitat, de manera que amb el pas del temps van caient en desús, malgrat que la velocitat d'envelliment de la bibliografia depèn de la disciplina. Així, mentre que a les ciències experimentals i la tecnologia acostuma a ser ràpid, a les humanitats és força més lent. Tot i això, hi ha diferències importants entre diferents disciplines, de manera que els índexs d'obsolescència són de gran utilitat per a caracteritzar una disciplina.

Diversos estudis que han posat en evidència l'abundant presència de fonts primàries, fet que afecta els indicadors bibliomètrics estimats. Per exemple, Eugene Garfield (1980) va produir una llista dels 100 autors més citats en humanitats en el bienni 1977-1978 utilitzant l'*Arts and Humanities Citation Index*, una base de dades bibliogràfica que conté les citacions dels documents indexats. El resultat mostrava que molts d'aquests autors eren poetes, novel·listes i d'altres escriptors

literaris, fonts primàries, en la major part dels casos. Garfield va trobar que un 10 % dels autors eren anteriors al segle XV i un 60 % havien nascut amb anterioritat al segle XX. Cullars en va trobar un 48,7 % de fonts primàries en el seu estudi sobre monografies sobre literatures estrangeres escrites en anglès (Cullars 1988); un 48'8 % en monografies de literatura alemanya; i, un 61'16 % en literatura francesa (Cullars 1989); 54,8 % en el cas de la literatura italiana; i, 57,5 % de l'espanyola (Cullars 1990). En la mateixa línia, Gleaves va calcular que un 60 % de les referències en estudis sobre literatura americana eren a fonts primàries (Gleaves 1961), mentre que Wiberley obtenia un 65 % per a les humanitats en general (Wiberley 1979). Budd determinà un 39'8 % de primàries i lògicament el 60'2% de secundàries (Budd 1986: 195). Stern, un 47'4 % de primàries en els estudis d'autors, mentre que en els estudis de moviments literaris les xifres davallava sensiblement fins a 22'3 % (Stern 1983) mentre que Thompson obtenia un 41,3 % en literatura americana i anglesa (Thompson 2002). Sanz i col·laboradors observaven que un 30,2 % corresponien a manuscrits i documents d'arxiu, a més de detectar d'altres fonts primàries (Fernández Izquierdo et al. 2007).

Encara que en filosofia és impossible per a la major part de documents distingir entre fonts primàries i secundàries, sí resulta factible en la resta de disciplines d'humanitats (Cullars 1998). Però només alguns autors com Heisey, McCain, Thompson i Romanos de Tiratel diferencien completament les fonts a l'hora de calcular l'edat dels documents citats, tot i la seva importància. Heisey va treballar amb una mostra aleatòria d'articles de revista i de monografies que tractaven sobre els manuscrits del Mar Mort. El resultat que va obtenir és que l'edat mitjana dels documents és de 333 anys, aproximadament. Ara bé, quan es van excloure les fonts primàries, la xifra davallà fins a 22 anys (Heysey 1988). McCain va trobar un 46 % de fonts primàries i un 54 % de secundàries. D'entre aquestes últimes, el 33 % de les procedents d'articles d'història i un 45 % d'articles historiogràfics tenien 10 anys o menys (McCain 1987). Thomson va identificar un 41'3 % de fonts primàries i un 58'7 % de secundàries. Entre les citacions a secundàries, un 41'0 % tenien 10 anys o menys (Thompson 2002). Romanos de Tiratel, va calcular que el 36'5 % del total de citacions estudiades tenien 15 anys o menys, mentre que el nombre augmenta

al 50'4 % si només es consideren les fonts secundàries (Romanos de Tiratel 2000).

Per contra, Lowe, tot i que no ha distingit entre ambdós tipus de fonts en el seu estudi de les referències de la revista de *l'American Historical Association*, percebia l'any 1950 que només un 15 % del material tenia menys de 20 anys, i en canvi, l'any 1970 el percentatge era del 62%, el 1990 del 51% i el 2002 del 61%, tendència que s'explica per un major ús de publicacions periòdiques (Lowe 2003), tal i com Garfield (1982) havia apuntat 20 anys abans.

Stern (1983), Budd (1986), McCain (1987) i Thompson (2002) coincidien en la importància que tenen les fonts primàries en l'estudi de les humanitats i la seva inclusió modifica sensiblement l'estudi de l'obsolescència.

En el present estudi s'analitza l'impacte de l'ús de les fonts primàries en estudis bibliomètrics en l'àrea del folklore sobre indicadors d'obsolescència, en els tipus de documents utilitzats i la llengua.

Metodologia

L'estudi es basa en el buidat de referències de la revista electrònica sobre folklore *L'Upir* (ISSN 2014-2846, <http://www.cercle-v.org/upir.htm>) que es publica en català trimestralment des de l'any 2004. Les referències s'han extret *ad hoc* de cadascun dels articles i s'han incorporat a una base de dades relacional.

En cada cas s'ha revisat el context de la citació per tal de classificar-la com a font primària o secundària. Les referències utilitzades en un article adés com a fonts primàries, adés secundàries, s'han considerat secundàries. És el cas, per exemple, d'articles que inclouen material original o traduccions i alhora l'estudien; o bé, disposen d'aparell crític.

Resultats i discussió

En els 34 números analitzats de la revista *L'Upir* des de 2004 fins el 2012 s'han trobat 71 articles que contenien citacions. 13 (18,3%) només contenen referències a fonts primàries i 11 (15,5 %) a fonts secundàries. El nombre de referències per article, comptades de forma

conjunta, va des d'un mínim d'una fins a un màxim de 32. El màxim de fonts primàries en un article és de 26; i, el de secundàries, de 24.

El total de citacions recollides és de 666, de les quals 345 (51,8 %) són fonts primàries i 321 (48,2%) fonts secundàries.

La figura 1 mostra una visió parcial de la distribució cronològica del conjunt de documents citats. Mentre que la davallada en el darrer període analitzada és habitual, car les fonts més noves han tingut poc temps per a ser citades, les oscil·lacions i la manca d'un creixement més intens anterior al període màxim, no són habituals en disciplines experimentals i acadèmiques. S'observa la relativa importància de fonts amb dècades d'antiguitat amb alguns màxims relatius que es corresponen a períodes on es va publicar especialment material que segueix tenint valor com a fonts primàries. Tal és el cas dels escrits publicats a la revista *Ion Crenga* abans de la Primera Guerra Mundial, o els textos de Montague Summers en el període d'entreguerres.

La figura 2 mostra l'antiguitat de les fonts. Es pot observar que mentre en el cas de les més recents, l'aportació tant es deu a primàries com a secundàries, amb el pas del temps les primàries són les rellevants. De totes maneres, existeix una petita presència de fonts secundàries antigues que són citades i que no es poden menystenir. Aquesta és una característica rellevant de diverses disciplines d'humanitats tals com la literatura o la història.

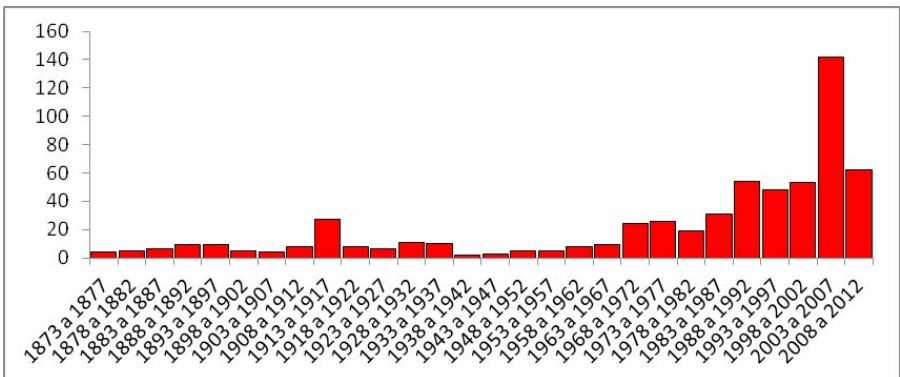

Figura 1. Distribució cronològica parcial dels documents citats segons la seva data de publicació

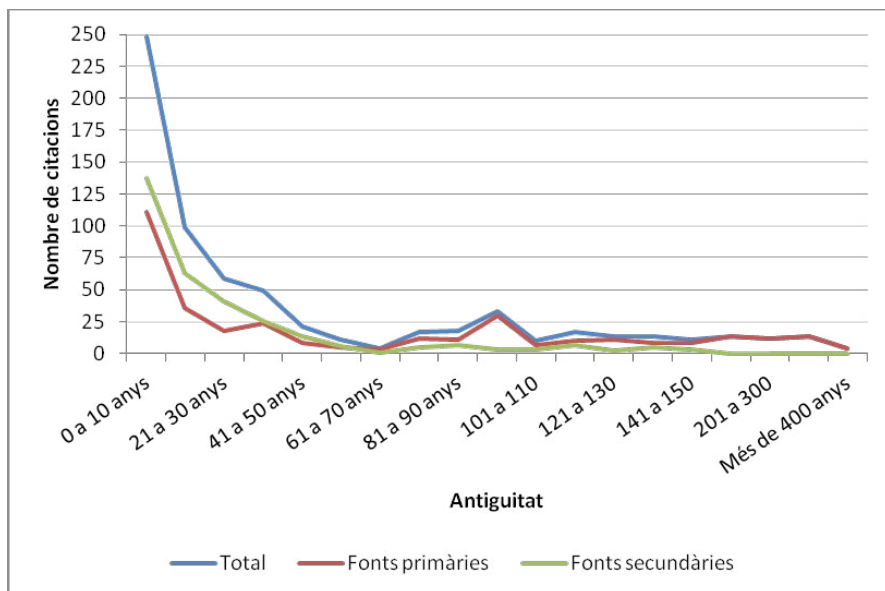

Figura 2. Obsolescència dels documents

El comportament de les fonts secundàries és tímidament exponencial, amb un ajustament R^2 del 0,7442.

La taula 1 ofereix diferents paràmetres estadístics sobre l'antiguitat de les referències recollides. Es pot observar la diferència dels valors d'obsolescència si es computen totes les fonts o només les secundàries. Per al conjunt total de referències la mediana de l'edat¹ és de 20 anys. En canvi si només en consideren les fonts secundàries el valor davalla fins a 14 anys. Aquest nivell d'obsolescència és baix, si el comparem amb els valors típics de les disciplines científiques com la genètica, la física o la informàtica que presenten una vida mitjana aparent d'entre 3 i 6 anys (Stinson; Lancaster 1987; Urbano 2000), però habitual en disciplines d'humanitats (taula 2). Per la seva banda, la mitjana és de 25,2 anys, gairebé la meitat del conjunt total. En canvi, l'índex de Price, que es correspon amb el percentatge de documents citats amb una antiguitat de cinc anys o menys no és veu gaire influenciat per utilitzar les fonts primàries atès que en conjunt és del 28,9% i, si només es consideren les secundàries, augmenta fins el

31,8 %, un valor relativament alt, però dins dels límits d'altres estudis en humanitats (Ardanuy; Urbano, Quintana, 2009). Aquest percentatge no es pot atribuir a una autocitació elevada de la publicació, perquè es situa en un modest 3'9%.

Paràmetres	Conjunt global de referències	Fonts primàries	Fonts secundàries
Nombre referències amb data	665	344	321
Nombre referències sense data	1	1	0
Mitjana antiguitat en anys	49,7	72,3	25,2
Moda antiguitat en anys	0	0	0
Mediana antiguitat en anys	20	34	14
Desviació antiguitat en anys	76,3	95,9	32,7
Màxim antiguitat en anys	643	643	150
Míim antiguitat en anys	0	0	0

Taula 1. Antiguitat de les referències

Font	Àrea d'Estudi	Mediana	Mitjana edat
Ardanuy et al. 2009	Literatura catalana	11	18,7
Urbano et al. 2005	Filologia espanyola (llibres)	12	17,7
Urbano et al. 2005	Filologia espanyola (revistes)	12	18,8
Thomson 2002	Literatura britànica i amareicana	13	-
Present estudi	Folklore	14	25,2
Urbano et al. 2004	Filologia catalana (llibres)	18	29,6
Fernández Izquierdo et al 2007	Història moderna	19	17,0
Jones; Chapman; Woods 1972	Història medieval	39	-
Jones; Chapman; Woods 1972	Història moderna	54	-
Jones; Chapman; Woods 1972	Història contemporània	71	-

Taula 2. Mitjana de vida aparent i aritmètica de les citacions en diversos estudis d'humanitats

Encara que l'obsolescència és on es posa més evidència la variació de resultats si es contempen les fonts primàries en l'anàlisi de citacions que tinguin per objectiu la comparació real amb disciplines on les fonts documentals primàries són negligibles pel seu volum d'ús, hi ha algunes altres variables que també es poden considerar. Un exemple és el de la llengua en la qual està redactada la font citada.

En el present estudi, si es considera el total de fonts citades (taula 3), hi ha un 18,6 % que corresponen a documents en llengües que no són les occidentals més habituals en el nostre context lingüístic actual com ara el serbocroata, el romanès, el búlgar o el llatí. De fet, aquest darrer cas és força paradigmàtic doncs un 2,1 % del total de citacions –no inclòs a la taula– són en documents en aquesta llengua, mentre que no n'hi ha cap a documents secundaris.

La llengua predominant és l'anglesa, que pren encara més força quan es consideren només les fonts secundàries. El català, com a llengua de la revista, també es converteix en la segona més important en el cas de considerar només aquestes fonts, encara que molt lluny de l'anglès. Aquesta característica també és pròpia de les humanitats on una part important de la producció científica es fa en llengües regionals de manera que també hi ha un considerable volum de citacions en aquesta llengua regional i d'altres geogràficament properes, molt especialment en els casos de les literatures europees o la història local i regional del Vell Continent (Ardanuy 2008).

Al fer notar que en el cas del folklore sobre vampirs, una part important de textos susceptibles d'estudi daten de l'època de l'imperi austrohongarès, d'aquí la importància de l'alemany. La presència també d'un nombre considerable d'autors espanyols, condueix a un ús importants de fonts primàries en aquesta llengua.

Un altre aspecte que es veu afectat de manera considerable per la inclusió de les citacions a fonts primàries és el tipus de documents citats. No tota la casuística analitzada procedeix del treball de camp dels investigadors, sinó que sovint cal recórrer a fonts periodístiques que han recollit determinats esdeveniments. En el present estudi, un 11,6% de les fonts són articles de diari, setmanari i d'altres documents de premsa escrita. En canvi, aquest percentatge decau fins un gairebé anecdòtic 1,6% quan només es contempen les secundàries. En canvi, els articles de revista passen de representar una mica més de

la cinquena part fins a una tercera part. Els altres tipus de documents no experimenten canvis importants (taula 4).

Llengua	Percentatge total	Percentatge fonts secundàries
Anglès	45,3%	50,5%
Espanyol	11,7%	7,5%
Francès	7,1%	8,4%
Català	6,9%	12,5%
Alemany	6,2%	5,3%
Italià	4,2%	5,3%
Altres llengües	18,6%	10,6%

Taula 3. Distribució percentual de la llengua dels documents citats

Tipus de document	Percentatge total	Percentatge fonts secundàries
Llibre i capítols de llibres	50,3%	48,9%
Articles revista	22,8%	32,7%
Premsa	11,6%	1,6%
Documents web	6,8%	8,4%
Actes congressos	1,1%	2,2%
Altres	7,5%	6,2%

Taula 4. Distribució percentual del tipus de documents citats

Conclusions

Tal i com ja havien mostrat estudis anteriors en àrees com la literatura i la història, en el folklore la presència de fonts primàries és molt considerable. En el present estudi representen la meitat del total.

L'antiguitat de les fonts primàries és força més elevada que la de les fonts secundàries. Com a conseqüència, els estudis d'obsolescència es veuen força afectats per la inclusió d'aquest tipus de material. Ara bé, hi ha també d'altres aspectes que es veuen notablement afectats per considerar les fonts primàries tals com són la distribució

de tipus de documents o la llengua. En el cas del folklore, els documents periodístics són una important font d'informació. Pel que fa a les llengües, són freqüents els textos en llengües diferents a les occidentals. En la revista *l'Upir*, pel tipus de folklore sobrenatural en el qual se centra –els vampirs i revinguts, hi ha textos en llengües eslaves, romanès, islandès, etc.

L'ús de fonts documentals primàries en anàlisis de citacions en humanitats només queda justificat si es volen analitzar específicament aquest tipus de fonts, però no si es pretén obtenir resultats comparables amb els d'altres disciplines en les quals no són rellevants.

Jordi Ardanuy

Notes

¹ Es calcula la mediana de l'edat de les citacions com el temps, expressat en un nombre enter d'anys, durant el qual s'ha publicat la meitat més recent de la bibliografia citada.

Referències

- Umut Al; Mustafa Sahiner; Tasar Tonta (2006). "Arts and Humanities Literature: bibliometric characteristics of contributions by Turkish authors". *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 57, núm. 8: 1011-1022.
- Jordi Ardanuy. *Anàlisi bibliomètrica de la producció científica en literatura catalana*, Universitat de Barcelona, Barcelona. Disponible en línia a: < <http://www.tdx.cat/handle/10803/767>>, consulta 1 de març de 2013.
- Jordi Ardanuy; Cristóbal Urbano; Lluís Quintana (2009) «A citation analysis of Catalan literary studies (1974–2003): Towards a bibliometrics of humanities studies in minority languages». *Scientometrics*, vol. 81, núm. 2: 347-366.
- John Budd (1986). "Characteristics of written scholarship in American literature: A citation study". *Library and Information Science Research*, núm. 8: 189-211.
- John Cullars (1988). "Characteristics of the Monographic Scholarship of Foreign Literary Studies by Native Speakers of English". *College and Research Libraries*, vol. 49, núm. 2: 157-170.
- John Cullars (1989). "Citation Characteristics of French and German Literary Monographs". *Library Quarterly*, vol 59, núm. 4: 305-325.
- John Cullars (1990). "Citation characteristics of Italian and Spanish literary monographs". *Library Quarterly*, vol. 60, núm. 4: 337-356.
- John Cullars (1998). "Citation characteristics of English language monographs in philosophy". *Library and Information Science Research*, vol. 20, núm. 1: 41-68.
- Eugene Garfield (1980). "Is information retrieval in the arts and humanities inherently different from that in science? The effect that ISI's citation index for the arts and humanities is expected to have on future scholarship". *Library Quarterly*, vol. 50, núm. 1: 40-57.

- F. Fernández Izquierdo; A. Román Román; M. C. Rubio Liniers; F. J. Moreno Diaz del Campo; C. Martín Moreno; J. C. García Zorita; M. L. Lascurain Sánchez; E. Preiddy García; E. Povedano; E. Sanz (2007). "Bibliometric study of early Modern History in Spain based on bibliographic references in national scientific journals and conference proceedings". A: Daniel Torres Salinas; Henk F. Moed (Eds.), *11 International Conference of the International Society for Scientometrics and Informetrics*. Madrid: CSIC, vol. 1: 266-271
- Eugene Garfield (1982). "Art and Humanities Journals differ from natural and social sciences journals but their similarities are surprising". A: *Arts and Humanities Citation Index*. New York: Institute for Scientific Information.
- Edwin S. Gleaves (1961). *Characteristics of the research materials used by scholars who write in journals in the field of American literature*. ACRL Microcard, 130. Rochester: University of Rochester Press.
- Terry M. Heisey (1988). "Paradigm agreement and literature obsolescence: A comparative study in the literature of the Dead Sea Scrolls". *Journal of Documentation*, vol. 44, núm. 4: 285-301.
- C. Jones; M. Chapman; P. C. Woods (1972). «The characteristics of the literature used by historians» *Journal of Librarianship*, núm. 4: 137-156.
- M. Sara Lowe (2003). "Reference analysis of the 'American Historical Review'". *Collection Building*, vol. 22, núm. 1: 13-20.
- Katherine W. McCain, (1987). "Citation patterns in the history of technology". *Library and Information Science Research*, núm. 9: 41-59.
- Susana Romanos de Tiratel (2000). "Conducta informativa de los investigadores argentinos en Humanidades y Ciencias Sociales". *Revista Española de Documentación Científica*, vol. 23, núm. 3: 267-285.
- Madeline Stern (1983). "Characteristics of the literature of literary scholarship". *College and Research Libraries*, 44: 199-209.
- E. R. Stinson; F. W. Lancaster (1987). «Synchronous versus diachronous methods in the measurement of obsolescence by citation studies». *Journal of Information Science*, vol. 13: 65-74.
- Jennifer W. Thompson (2002). "The Death of the Scholarly Monograph in the Humanities? Citation Patterns in Literary Scholarship". *Libri*, núm. 52: 121-136.
- C. Urbano (2000), *El análisis de citas en publicaciones de usuarios de bibliotecas universitarias: estudio de tesis doctorales en informática de la Universidad Politécnica de Cataluña, 1996-1998*, Universitat de Barcelona, Barcelona. Disponible en línea a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/2891>>, consulta 1 de març de 2013.
- C. Urbano; A. Borrego; J. M. Rodríguez-Gairín; J. Ardanuy; J. M. Brucart; A. Coscolluela; E. Guardiola; A. Pons; M. Somoza (2004). *La evaluación de revistas en procesos de evaluación de la investigación española en humanidades y ciencias sociales: desarrollo de un modelo y experimentación en el área de filología hispánica. Informe EA2004-00025 del Programa de Estudios y Análisis del MEC*. Ministerio de Educación i Ciencia, Madrid. Disponible a: <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/33405/1/ea0025_evaluacion_revistas_procesos_evaluacion.pdf>, consulta 1 de març de 2013.
- C. Urbano; A. Borrego; J. M. Brucart.; A. Coscolluela; M. Somoza (2005). "Análisis bibliométrico de la bibliografía citada en estudios de filología española". *Revista Española de Documentación Científica*, vol. 28, núm. 4: 439-461.
- Stephen E. Wiberley (1979). "Sources for the Humanities". A: *New horizons for academic libraries* de Robert D. Stewart i Richard D. Johnson (Ed.). New York: Saur.

Una ressenya de 1929 de *The vampire: his kith and kin*

Breu ressenya publicada a la revista *Man* de la Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. L'autor és Eric John Dingwall (1890-1986), bibliotecari, antropòleg i un especialista en temes de fantasmes.

«No és fàcil de valorar aquest llibre del reverend Montague. En la seva *History of Witchcraft and Demonology* (Història de la Bruixeria i la Demonologia), l'autor es va mostrar incapaç de jutjar entre diferents tipus d'evidències; i, en aquest treball és evident la mateixa estranya barreja d'instrucció i gairebé credulitat pueril. Si entenem correctament el Sr. Summers, ell creu en la realitat dels vampirs, de fet, reprèn alguns dels primers escriptors eclesiàstics per l'escepticisme moderat que mostren de vegades. Segons el Sr. Summers, no és difícil reconèixer el vampir quan s'obre el taüt. El cadàver està ajagut gras i enllustrat, la cara rubicunda i amb color com quan era viu, els ulls resplendeixen amb una mirada funesta, i els llavis rabiosos revelen les dents de color blanc ivori i afilats com a fulles d'afaitar. Es veuen gotejar des de la boca gotes coagulades de sang i, sovint, els signes horribles d'un festí recent es discerneixen sobre la mortalla encerada de la tomba. Per tal d'explicar com els vampirs surten dels taüts en les seves excursions nocturnes, el Sr. Summers suggereix una "explicació" de l'espiritisme modern, amb les seves al·legades materialitzacions i ectoplasma. De fet, es troba com a casa en aquests dubtosos reialmes que no aconsegueix del tot apreciar el significat antropològic de la creença en els vampirs. És cert que té una secció sobre el vampirisme a Àsia i a d'altres llocs, però fins i tot, en aquest cas, no esmenta, al meu entendre, els famosos Berbalangs de Cagayan Sulu, els hàbits horribles dels quals farien pensar que el Sr. Summers s'hauria complagut especialment a descriure.

Malgrat aquestes deficiències, però, el llibre té valor com una col·lecció de fonts. L'autor dona les seves referències, ja siguin d'Aristòtil o del *News of the World*, i quan la història de vampirisme s'escriu, el seu autor trobarà la col·lecció de les autoritats eclesiàstiques de gran utilitat»
E. J. Dingwall.

Montague Summers. *The vampire: his kith and kin*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 1928.

L'UPIR

Butlletí de Cercle V

ISSN: 2014-2846

Edició: Josep Fígols i Francesc Casanova

Muntatge: JF&A

Correcció lingüística externa: Núria Ribas

Correspondència: contacte@cercle-v.org

www.cercle-v.org

